

İSLÂM DÜNYASINDA KÜTÜPHANECİLİĞİN DOĞUŞU VE İLK ÖRNEKLERİ

(BEYTÜ'L-HİKME'DEN DARU'L-HİKME'YE)

Yrd.Doç.Dr. Necati AVCI
Osmangazi Üniv. İlahiyat Fak.

ÖZET

İslamiyet'in gelişi ile birlikte Arap toplumunun dünyası değişmiş, gizli yetenekleri açığa çıkmış ve hayatın akışı bambaşka bir kültürle tanışmaya başlamıştır. İslam'ın, topluma verdiği dinamizm sayesinde çok kısa denebilecek bir sürede Müslümanlar üç kıtaya yayılmış, çok eski medeniyetlerin beşiklerini ele geçirmiş, böylece bu medeniyetlerin sorunlarıyla da karşı karşıya gelmişlerdir.

Dört halife döneminde (632-660) fetihler sonucu ortaya çıkan bu durum karşısında çözümlenmesi öncelikli olan sorunlar olduğundan, sosyal bakımdan göze çarparak kayda değer bir kültürel alışveriş ve ilerleme kaydedilememiştir.

Emevîler döneminde (660-750) ise, bilimsel eserlerin ortaya çıkışı, yabancı bilim adamlarının değişik dillerden çeviriler yapmaya yönelmesi, halifelerin ve devlet ileri gelenlerinin bilimsel eserlere ve kitap edinmeye eğilim göstermeleri artmış ve ileriki dönemlerin kütüphaneciliğine bir zemin hazırlanmıştır.

Abbasî dönemine gelindiğinde (750-1258), özellikle de bu dönemin başlangıcında önce ilk özel kütüphaneler sonra da genel kütüphaneler teşekkül etmeye başlamış, halife, vezir ve devletin diğer ileri gelenlerinin teşvikiyle de bazı bilim adamları, şimdiki kütüphanelerimizin temelini atmaya başlamışlardır. Bunların en göze çarpan nümuneleri; Batlamyusoğullarının İskenderiye'de kurduğu İskenderiye, Abbasîlerin Bağdat'ta kurduğu Beytül-Hikme ve Fatımîlerin Kahire'de kurduğu Daru'l-Hikme; yazımızda ele alınmış ve okuculara sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler

Kütüphanelerin doğuşu, Daru'l-Hikme, Beytül-Hikme, Emevî, Abbasî, Fatımîler.

1. GİRİŞ

İslamiyet'in başlangıcı, arkasından Dört Halife dönemi (632-660) ve Emevîlerin özellikle ilk dönemlerinde (660-750), İslam dininin tanıtılması ve fetihlerle uğraşılması sonucunda, sosyal ve kültürel konulara gerekli zaman ayrılmıyordu. Emevî döneminin ortalarından itibaren kayda değer kültürel ferdî kıvrıdanmalar başlamıştır. Mesela bu dönemde, iktidardaki beklentisini yitiren Hâlid b.Yezid'in tercüme çalışmalarını gösterebiliriz. Nitekim Hâlid, Mısır'dan Şam'a gelen ve Yunanca'yı iyi bilen bir kısım mütercimlere kimya, astroloji ve tıp ile ilgili bazı kitapları tercüme ettirmiştir (İbn en-Nedim, 1988, 303; İbn Hallikan, 1969, II/226.). Arkasından Abdulmelik b.Mervan ve oğlu

Velfid tarafından Farsça ve Grekçe divanlar Arapça'ya çevrilmiş; Abbasîlerin iktidara gelmesiyle de Müslümanlar, Irak, İran, Mısır, Yunan ve Hint medeniyetlerinin bilimsel ve kültürel mahsullerinden istifade etmeye başlamışlardır. Böylece daha evvel İskenderiye ve Cundişabur'da olduğu gibi Bağdat'ta da kütüphaneler kurulmaya başlanmıştır. Bu kültür merkezlerinde çeşitli bilimlerde Yunanca, Hintçe, Grekçe, Süryanice, Farsça ve Nebatice'den Arapça'ya tercüme yapılmış, bu tercüme işinde yine bu milletlere mensup pek çok kimse yer almıştır.

Birer kültür merkezi olan bu kütüphaneler; Emevî-Abbasî devirlerinde bilim adamlarının, bilimi yaymak üzere, başvurdukları en önemli kültür yerleriydi. Zira bu dönemlerde yazma eserlerin nadir ve fiyatlarının çok yüksek olması nedeniyle, sayılı bilimsel eserleri zenginlerden başkası satın alamıyordu. Bu durumu gören o zamanın bazı varlıklı bilim perver insanları, içerisinde yeteri kadar kitap toplayan kütüphaneler yaptırarak, kapılarını halka açma yoluna gitmişlerdir. Batlamyusoğulları İskenderiye, Fatımiler Daru'l-Hikme ve Abbasîler ise Beytü'l-Hikme'yi bu amaçla kurmuşlardır (Zeydan, 1902, III/210).

Kitapların toplandığı merkezler, Abbasîler döneminde Bağdat'taki Beytü'l-Hikme ve Fatımiler döneminde Kahire'deki Daru'l-Hikme gibi kütüphaneler idi. O zaman için mükemmel sayılabilecek bu kütüphaneler, sonraları üniversitelerin çekirdeğini oluşturmuştur. Bu gibi merkezlerin statülerinin tarifi hakkında bilim adamları görüş ayrılığında bulunmuşlardı, bunları kütüphane mi yoksa medrese mi kabul edeceklerdi? Ancak şüphe götürmeyecek bir gerçek vardı ki, o da bu merkezler hem medreselerin hem de kütüphanelerin görevini bir arada üstlenmekte ve yerine getirmekteydi.

Özellikle bir kısım İslam tarihçileri; İslam devletlerinin en parlak döneminde kurulan bahsini edeceğimiz kütüphanelerin, günümüz bilim enstitü ve üniversitelerinin yaptığı görevi yerine getirdiği konusunda, tamamiyle hemfikir dirlen. Kitaplar; matbaalar icat edilmeden önce, sadece zenginlerin tekelinde ve elde etmeye güçlerinin yettiği, lüks ve pahalı el yazmalarından başka bir şey değildi. Bilim, İslam medeniyetinin şansından olacak ki, onu seven bazı varlıklı kimselerin, kütüphaneler kurmaya yönelmeleri sayesinde, bilimden istifade etme arzusunda bulunan öğrenci ve aydınların hizmetine sunuldu. Böylece git gide çok büyük bir öneme sahip pek çok özel kütüphane ortaya çıkmış oldu.

Bu özel kütüphanelerden biri; Bağdat yakınlarındaki, Kufs beldesinde, Kerker adlı bir arazide, Ali b.Yahya el-Müneccim'in (el-Müneccim (201-275/816-888). İranlı bir aileden gelmekte idi. Haber ve şiir rivayetçisi, usta bir şair olup, Abbasî Halifesi Mütevekkil'in ve ondan sonrakilerden Mutemid'in zamanına kadar, saray nedimi idi. Samerra'da vefat ederek orada gömüldü. Eserleri: Kitab et-Tabîh, Ahbâr İshak b.İbrahim, eş-şu'arâ el-Kudemâ ve'l-İslamiyyûn. Bk. İbn Asakir, Tarih Dimaşk, Dimaşk h.1324, I/283; İbn Hallikan, a.g.e., Kahire h.1275, I/449; Kehhale, 1957, VII/261; 1984, 686.) muhteşem bir çiftliği ve içinde şirin bir sarayı ile birlikte inşa ettirdiği "Hizanetu'l-Hikme" kitaplığı idi (el-Hamevi, 1936, V/467; Şelebi, 1966, III/230; İbn en-Nedim, 1971, 243). Bu kütüphaneye aynı zamanda "Hizanetu Kutubi'l-Hikme" de denirdi. Tanınmış edebiyatçılardan Yakut el-Hamevî'nin (575-627/1179-

1229) anlattığına göre (el-Hamevi, h.1323, XV/12; krş. Ahmed Emin, 1935, I-I/65); insanlar her ülkeden buraya akın akın geliyor; kendilerine cömertçe sunulan kitaplardan ve ortamın huzurundan yararlanıp çeşitli bilim dallarında her türlü bilgiyi öğreniyor; bunların bütün giderleri ise, Ali b.Yahya'nın özel mal varlığından karşılanıyordu.

Bu özel kütüphanelerden bir diğeri de Hamdanîlerin hükümdarlığı sırasında, şair ve âlim biri olan Ebu Kasım Cafer b.Muhammed b.Hamdan el-Mavsîlî'nin (Cafer b.Muhammed b.Hamdan Ebu'l-Kasım eş-Şafî el-Mavsîlî (240-323/854-935). Edebiyatçı, şair, eleştirmen, fıkıh, usul, felsefe, hendese, fizik, nahiv ve dil âlimidir. Şâfi-î fıkhı ile ilgili bir kaç eseri vardır. Edebiyat eserleri ise şunlardır: el-Bâhir Fi Eş'âr el-Muhaddisîn, eş-Siir ve ş-Su'arâ (yarım kalmış bir eser), es-Serikât (yarım kalmış bir eser), Mehâsin Eş'âr el-Muhaddisîn. İbn en-Nedim, 1971, I/149; Yakut, VII/190-205; Katip Çelebi, 1941, 1/219; Kehhale, 1957, III/147; Şelebi, 1976, 134) Musul'da inşa ettirdiği "Daru'l-İlm"dir (Muncid, 278). Ebu Kasım; yaptırdığı bu kütüphanenin içindeki eserleri, arzu eden bilim adamları ve öğrencilerin hizmetine vakfetmişti. Kütüphaneye giriş herkese serbest ve ücretsizdi. Buraya bir yoksul veya uzak bir yerden biri uğradığı zaman, varlıklı olan kütüphane sahibi ona bir miktar kırtasiye ve biraz da para verirdi. Kütüphanede, o dönemde tanınmış bütün bilim dallarına ait kitaplar mevcuttu ve senenin her günü açıktı (Şelebi, 1976, 135). Buna benzer bir kütüphane de Basra'da, Hâlid b.Yezid'in kütüphanesi idi. Muhammed Kurd Ali'nin rivayetine göre (M.K. Ali, 1934, 112); İslam tarihinde özel kütüphanesi bulunan ve aynı zamanda bir kütüphaneci olan ilk şahıs İbn Sivar idi. Burada, eski âlimlerin kitaplarını ortaya çıkarmaya özen gösteren ve Yunanistan'dan getirilen bir grup Yunan bilim adamının, Latince bilim kitaplarını Arapça'ya çevirmeleri istenmişti. Bu özel kütüphanelerden bazıları da "Nâsır Lidinillah", "Mu'tasım Billah", "Feth b.Hakan", "Huneyn b.İshak", "Kıftû", "İbn Haşşâb", "İsfahanî", "İbnü'l-Emîd" ve daha pek çok benzeri varlıklı âlimlerin özel kütüphaneleri idi. Bunlardan İbnü'l-Emîd'in kütüphanesi dikkate değerdi. Burada bulunan eserler hayli zengin ve değerli idi. Kitaplarını çok severdi, sarayı yağmalandığı zaman, kütüphanesine dokunulmadığını duyunca pek çok sevindi (İbn Miskeveyh, 1914, IV/301). Yukarıda adı geçen bu kütüphaneler, bilim adamları ve öğrencilerine her çeşit bilimin değişik eserlerini sunması yanında birer eğitim-öğretim kurumu, yani medrese görevini de yapmaktaydı (Şelebi, a.g.e., 135). Bu kütüphaneler, her türlü ihtiyacı en iyi şekilde karşılamak için planlanmış ve teferruatına kadar önem verilmişti. Bağdat, Basra, Musul, Kurtuba, Kahire, Şiraz ve benzeri yerlerde kütüphaneler için özel ve belirli planlarda binalar yapılmıştı. Kitap salonları, holler, odalar, raflar ve dinlenme ile sağlık yerleri itina ile ve dindendirici olmak üzere düzenlenmiş ve tefriş edilmişti.

Kütüphanelerde, eserlerin kataloglanması ve ödünç verilmesi bu görevleri yapan gerekli uzman personel tarafından yürütülmekteydi. Bu personeller genellikle şunlardan oluşurdu:

Hâzin veya kütüphane sorumlusu, Mütercimler, Müstensihler, Mücellitler, Münâviller, Müşrifler (bu görevliler genellikle büyük kütüphanelerde görev yaparlardı) (Şelebi, a.g.e., 152; Demirci, 1996, 79).

Ayrıca bu kütüphaneler, kurucusu, kuruluş amacı ve hizmet özelliklerine göre de şu şekilde ele alınabilirler:

Genel kütüphaneler: Beytü'l-Hikme, Necef Haydariyye Kütüphanesi, Basra İbn Sivâr Kütüphanesi, Sâbur'un Hazinesi (Daru'l-İlm), Zeydî Mescidi Vakıf Hazinesi, Kahire Daru'l-Hikme, Medrese kütüphaneleri.

Yarı genel kütüphaneler: Nasır Lidinillah'ın kütüphanesi, Musta'sım Bilah'ın kütüphanesi, Fatımî halifelerinin kütüphaneleri.

Özel kütüphaneler: Fetih b.Hakan'ın kütüphanesi, İbnu'l-Haşşâb'ın kütüphanesi, Muvaffak İbn Mutran'ın kütüphanesi, Cemaluddin Kıftî'nin kütüphanesi, Mübeşşir b.Fatik'in kütüphanesi, Efraîm b.Zeffân'ın kütüphanesi, İ-madu'd-Dîn İsfahanî'nin kütüphanesi.

2. İSKENDERİYE KÜTÜPHANESİ

Genel kütüphanelere gelince, belki de en meşhuru ve şüphesiz en eski ve önemlisi; kökeni Makedonyalı İskender'e (m.ö. 356-323) dayanan İskenderiye eski üniversitesine bağlı ve milattan önce 3. yüzyılın ilk yarısında (Şelebî, III/227; Zeydan, 1967, IV/468.) Batlamyusların inşa ettiği; Kayzer döneminde yanan "İskenderiye Kütüphanesi"dir (Ebu'l-Ferec, 1945 I/116). O sıralarda, bu kütüphane içerisinde yaklaşık beşyüzbin cilt eser bulunuyordu. Antonio, Küçük Asya'da bulunan "Berjamun" kütüphanesindeki kitapları oraya taşıttırdı. Bir iddiaya göre "Antonio", İskenderiye kütüphanesindeki zararın bir kısmının telafi edilmesi için, ikiyüzbin cilt eseri kapsayan bu kitapları, Kleopatra'ya hediye etmiştir.

İslam devletinin güçlü olduğu yüzyıllarda parlayan başka kütüphaneler de vardı; bunlardan bir tanesi, Bağdat'ta bulunan "Beytü'l-Hikme" ve biri de Kahire'deki "Daru'l-Hikme" idi.

3. BEYTÜ'L-HİKME

Emevî devletinin orta dönemlerinde başlayan, genellikle bireysel bir ilgi ile devam eden çeviri çalışmaları, Abbasî devletinin kuruluşuna kadar dağınık bir şekilde sürmüştür. Bu dağınık çalışmalar daha sonra bazı Abbasî halifelerinin özel ilgi göstermesi ve Beytü'l-Hikme'nin kurulmasıyla bir araya getirilerek derlenip toplanmıştır (R. Muhammed, 1980, 317 vd; Ülken, 1935, 64). Beytü'l-Hikme'nin kurulmasının asıl sebeplerine gelince, bunlar daha çok fikrî ve manevî sebeplerdir.

Beytü'l-Hikme'nin kuruluşunda ilk Abbasî halifelerinin; Mansur, Harun Reşid ve Me'mun'un gayret, destek ve teşvikleri çok önemli bir unsur olmuştur. Halife Mansur'un, İslam devleti sınırları içinde bulunup unutulmak üzere olan bilimlerin, muhafaza edilebilmiş eserlerini toplatması ve bu eserlerin tercümesini emretmesi; âlimleri ve edebiyatçıları sarayında barındırarak onlara cömertçe davranması; tıp, mantık, matematik, astronomi ve benzeri bilimlerdeki çalışmaları teşvik etmesi; fikrî, büyük bir hareketi başlatmıştır. Böylece

halife Mansur zamanında (137-158/754-774) Beytü'l-Hikme'nin ilk çekirdeği oluşturulmuş (Ataullah, ts., 151), Harun Reşid zamanında (170-194/786-809) desteklenmiş, Me'mun (198-218/813-833) tarafından ise, 217 (832) yılında Bağdat'ta tamamlanmış, son şeklini almış ve kurulmuştur (Şelebi, 1960, 159; O'Leary, 1972, 99; Mazhar, 1969, 67; Ali İ. Hasan, 1972, 407. Young, 1979, 112; Ataullah, ts. 41; Rufa'i, 1927, I/379; Hitti, 1989, I/478; el-Behiy, 1992, 185; Şelebi, 1976, 76). Halife Cundişabur medresesinden hocalar getirttiği gibi, sarayında İranlı, Ermeni, Süryani, Nasturi, Hintli, Yunanlı vb. çeşitli milletlere mensup âlimleri de barındırmıştır (Usaybi'e, 1882, I/193). limleri koruma ve teşvik işi, Harun Reşid zamanında da devam etmiştir. Halife Me'mun ise bilim teşvikine, kendinden öncekilerden kat kat fazla önem vermiştir (İbn en-Nedim, 1970, 206; Rom Lando, 1977, 81; er-Rufa'i, 1971, 348; W. Barthold, 1973, 31). Bu kütüphane, İskenderiye Üniversitesi kütüphanesinden sonra kurulan en büyük kütüphane olmuştur. Çağın gelişmiş kütüphanelerinde bulunan rasathane, çeşitli bilimler ile ilgili kütüphane bölümleri, çeviri heyetleri gibi kısımlar bu bilim kurumunda da bulunmakta idi. Burada Yunanca, Farsça, Hintçe, Kıptice ve Aramice yazılmış çeşitli bilimlerden yapılan çeviriler ve diğer çalışmalar Me'mun döneminde zirveye ulaştı. Harun Reşid ise, bu kütüphaneye; Müslümanların gaza yaptıkları Ankara, Amuriye ve Bizans ülkelerinden sağladıkları kitapları naklettirdi (Usaybi'e, 1882, I/175). Ayrıca Me'mun, Bahtişu'un öğrencisi olan Nasturi tabip Yuhanna b. Maseveyh'i (161-243/777-857), eski kitapları tercüme etme danışmanlığına tayin ettiği gibi bu kütüphanenin reisliğine de getirmiştir (Şelebi, 1966, III/228). Aynı zamanda Me'mun, kültürlü ve bilim sevgisiyle dolu veziri, Sehl b.Harun'u da bu kütüphanenin baş danışmanlığına atamıştır. Buraya, Me'mun'a Kıbrıs Adası yöneticisinden hediye edilen, bir hayli Yunanca kitap da geldi. Ayrıca İstanbul'dan başka eserler de gönderildi; Me'mun bu kitapları Bizans imparatorundan istemişti. Kitaplar, konularına göre tasnif edilmişti. Bu kütüphaneye; çevirisini yaptıkları konularda bilimsel deneyimleri olan, Arapça ve Yunanca dillerini çok iyi bilen mütercimler, özenle seçildi.

Halife Harun Reşid dönemindeki en meşhur mütercimlerden "Ebu Sehl Fadl", "Yuhanna b.Maseveyh", "İbn Batrık", "Huneyn b.İshak", "Ömer b.Ferhan", "Sabit b.Kurra" ve daha başkalarını sayabiliriz. Kütüphanede görev yapan bu mütercimler çeşitli din ve milletlere mensup idiler. Kütüphanede ayrıca müstensihler de bulunuyordu, bunlara kitaplar getirtiliyor, onlar da bu eserleri ve içindeki resimleri naklediyorlardı; kitap sahibi, kitabını vermekte tereddüt eder veya nazlanırsa, müstensihler onun ayağına kadar giderlerdi. Müstensihler, geceli gündüzlü nöbetleşerek, vardiyalı çalışmayla görev değişikliği yaparlardı.

Beytü'l-Hikme Kütüphanesi, Me'mun zamanında, en parlak dönemine, zirvesine ulaştı. Seçkin bir bilim merkezi haline gelerek, isteklilerine çeşitli bilimleri sunmaya başladı. Bu bilimler tıp, felsefe ve hikmeti de kapsamakta idi. Me'mun ise, bilime vaktini veren ve özen gösteren âlimlere ilgi, destek ve şefkat gösteren, meclislerini onlarla süsleyip güzelleştiren, onlara bolca bağışlarda bulunan; bilgin bir halife numunesi idi. Bazen değerli kitapları çevirenlere, çevirdikleri kitapların ağırlığı kadar altın ödenirdi. Me'mun, Beytü'l-

Hikme'nin çalışmalarında, yalnızca halifelerin ve vezirlerin harcamalarına bağlı kalınmamasını söyleyen belki de ilk kişidir. Buna dayanarak bu kütüphanede sürekli çalışıp üreten âlimler için, vakıflardan alacakları sabit gelirler temin etme yoluna gidilmiştir.

Beytü'l-Hikme, İslam dünyasında büyük şöret ve gücü olan ilk umumî kütüphane sayılır. Abbasî Devleti buraya, hiç bir desteğini kısıtlamaksızın, bol harcamalarda bulunmuştu. Burada âlimler araştırma, inceleme ve çalışmalarını yapmak üzere, bir araya gelirdi. Bu bilim adamları, uzmanlık alanlarına göre kümeleşir, çalışmalarını o şekilde sürdürürlerdi. Bunlar, bugün üniversitelerimizde de olduğu gibi kendi makam, rütbe ve payelerine mahsus cübbeler giyerlerdi (Emeer Ali, 1916, 614). Öğrenciler ise, okumak ve öğrenmek için oraya akın akın giderlerdi. Ne yazık ki, Mu'tasım, bu büyük kütüphanenin değerini ihmal etmiş, ondan sonra olaylar bu bilimsel kurum aleyhinde olacak şekilde gelişmiştir. Böylece bu bilim merkezi sonradan Mutezile'nin siyâsî propaganda merkezi haline gelmiş, ancak yine de varlığını uzun süre korumaya devam etmiştir. Timur'un Bağdat'a saldırmalarıyla da önemini ve gücünü tamamıyla kaybetmiş, böylece çeşitli yabancı eser ve bilgileri Arapça'ya aktarmakta muazzam bir rol oynayan bu büyük enstitü, yok olmaya yüz tutmuştur.

4. DARU'L-HİKME

"Daru'l-Hikme"ye gelince, Kahire'de 10 Cemazilahir 395 (24 Mart 1005) yılında, Mısır'da hüküm süren Fatımîlerin altıncı halifesi Hâkim Biemrillah (386-411/996-1021) tarafından inşa ettirilmiştir (Şelebi, 1976, 133; Zeydan, 1967, III/455; 1902, III/210; Muncid, 227). Bu kütüphanenin kapıları VI. asır (m.XII. asır) başlarına kadar açık olarak kalmıştır. Böylece Daru'l-Hikme fonksiyonunu, Salâhuddin Eyyûbî'nin zamanına kadar sürdürmüş ve bu sultan tarafından yıkılarak yerine, Şâfîilere mahsus bir medrese yaptırılmış ve Abbasîler için hutbe okutturulmuştur (İbn Haldun, 1968, IV/164). Tarihçilere göre kitaplar oraya, saraylardan ve özellikle de halife Hâkim Biemrillah'ın saray depolarından nakledilmiştir. Bu kütüphanede biriken kitap miktarı, hiç bir sultan veya halifenin kitaplığında toplu olarak bir arada görülmemiş, hiç bir kimseye de nasip olmamıştır. Hâkim Biemrillah; Daru'l-Hikme'de görev yapan âlimler, fıkıhçılar ve tabiplere ödenekler verilmesini emretmiş ve insanların, orada okuma, yazma, istinsah etme, öğrenme ve çeviriler yapmalarını kolaylaştırmak üzere her türlü ihtiyaçlarını temin etmiştir. Ayrıca orada bilimsel toplantıların yapılmasını da serbest bırakmış, böylece oraya, bilimsel meseleleri tartışmak üzere âlimler gelmeye rağbet etmiştir. Halife Hâkim ise, bu toplantılara bizzat gelmeye özen göstermekte, bu vesile ile de âlimlere değerli hediyeler bağışlama imkanını bulmaktaydı. Hâkim Biemrillah, Daru'l-Hikme'ye büyük vakıflar bağışlıyor, yılların geçmesinin orasını zayıflatamaya çağını ispat etmek için de, ebedî olduğunu her fırsatta vurguluyordu. Ancak dönen zaman çarkı onu da ağlarına düşürmek için pusuda bekliyordu. Böylece h.VI. (m.XII) asırda onun da dönemi kapanmış oldu.

Daru'l-Hikme, ya da Daru'l-İlm, kurulduğu ilk dönemlerde her daldan âlimi bir araya getiren ve yalnızca bilimsel amaçlar güden bir kurum iken (Şe-

lebi, 1976, 87), kısa bir müddet sonra devletin resmî mezhebi olan İsmailî tarikâtının araştırıldığı, siyasî propagandasının yapıldığı ve yayıldığı bir kurum haline getirilmiştir (Makrizî, h.1270, I/458; Şelebi, 1976, 213). Böylece burası da bilimsel hedeflerinden uzaklaşarak, siyasî hedeflere hizmet etmeye alet edilmiş ve yönelmiştir.

5. TARİHÇİ BLINTON'UN, İSLAM UMUMÎ KÜTÜPHANELERİ HAKKINDAKİ NOTLARI

Tarihçi Blinton; Müslümanların genel kütüphane binalarına verdikleri büyük önem hakkında çok şeyler anlatmakta ve bu cümleden şöyle demektedir: "Müslümanların yaptıkları kütüphane binaları, müteaddit odaları ihtiva etmekte, bunlar da geniş koridorlarla birbirine bağlanmakta idi. Üzerine kitapların konması için raflar, duvarlara sağlam bir şekilde tutturulmuştu. Bazı koridorlar bilgi edinilmek üzere tahsis ve tertip edilmişti. Ayrıca bazı salonlar istinsah için tahsis edilmiş, bir başkası da inceleme ve tartışma toplantılarının yapılması için düzenlenmişti. Bunların yanında bazı özel odalar musikiye ayrılmıştı. Okuyucular oralara dinlenmek, güçlerini yenilemek ve toplamak üzere giderlerdi. Bütün odalar son derece güzel ve değerli mobilyalarla tefriş edilmişti. Yerler halılar ile döşenmiş, pencereler ve kapılar güzel örtülerle kaplanmış ve süslenmişti. Ayrıca kapıların önünde, girişi kapatan ve kışın soğuk havaların akımını önleyen, çok kalın bir örtü de bulundurulmuştu".

6. MAKRİZÎ'NİN DARU'L-HİKME HAKKINDAKİ GÖRÜŞÜ

Ayrıca Makrizî (766-845/1364-1441): "Kahire'deki Daru'l-Hikme, kapılarını, ancak süslenip, bezenip ve bütün kapı ve koridorlarına perdeler asıldıktan, bakıcı ve görevlileri tayin edildikten sonra halka açılmıştır" diye rivayet etmekte ve sözüne şöyle devam etmektedir: "Bina çok görkemli idi. Zira, kütüphanedeki kitap depolarının sayısı, sair bilimlerden kitap konulmak üzere 40 adet idi. Bu depoların her biri yaklaşık onsekizbin kitap alıyordu. Raflar ise açık sistemli idi, kitaplar da herkesin rahatça ulaşabileceği yerlerde bulunuyordu. İsteyen, arzu eden herkes, istediği kitabı kolaylıkla kendisi ulaşıp alabiliyordu. Okuyucu, koridoru veya rafı şaşırdığı ya da kaybettiği takdirde, kütüphanenin bölüm görevlilerinden birinden yardım alabiliyordu" (Makrizî, h.1270, I/458). Makrizî, Kahire'de kurulan bu kütüphanenin yapımının, Bağdat'taki Beytü'l-Hikme'ye benzediğini hatıra getirmektedir.

7. DÜZENLİ FİHRİSTLER

Yukarıda bahsi geçen bu kütüphanelerin ister genel isterse özel olsun, hemen hepsinin de son derece düzenli fihristleri bulunuyordu. Bunun yanı sıra kitapların korunduğu dolaplarda da ayrıca içindeki eserlerin bir listesi mevcuttu. (Pinto, 1929, III/229). İbn-i Sina, Hasan b.Sehl, Beyhakî, İbn Cevzî ve daha başkaları da, bu fihristlerin incelik ve titizlikleri hakkında pek çok şeyler anlatmaktadırlar. İşleri kolaylaştırmak için bazı ufak tefek kurallar dışında.

ödünç kitap almak serbestti. Bazen ödünç alandan bir miktar teminat ödemesi istenirdi, ancak âlimler ve devletin ileri gelen kişileri bu teminattan muaf tutulurdu.

Bu kütüphanelerin genel yöneticiliğini, yani sahipliğini; Sehl b.Harun gibi seçkin âlimler, üstlenmekteydi. Beytü'l-Hikme'nin genel yöneticisi de bu zat idi. Ali b.Muhammed Şabeşti ise, Daru'l-Hikme'nin genel yöneticisi idi.

Bu iki kütüphane, bilim, kültür ve irfanı, İslam ülkelerinde yayma vazifelerini yerine getirmeye devam etselerdi durum günümüzde ne olurdu? Bunların, ister doğu ister batı İslam dünyasında olsun, bilimi, kalkınma ruhunu kövrüklemekte büyük tesirleri vardı; halbuki o sıralarda Avrupa cehalet ve karanlığın en derinliğinde, ortaçağlarında bocalayıp duruyordu. Bu iki kütüphanenin, süsleyip zenginleştirdiği bu dönem, İslam bilim ve medeniyetinin en parlak dönemlerinden biri sayılırdı. Bu dönemin göklerinde; her asır ve devirde, gerek bilgilerini nakledip kaydeden, bunlara eklerde bulunup arttıran; tıp, astronomi, kimya, cebir, felsefe, bitki bilimi, canlılar bilimi, madenler ve benzeri kültür ve bilimler icat eden; pek çok bilim adamı, parlamıştır. Bütün bunlar, haliyle, din ve dil bilimleriyle paralel olarak gerçekleşmiştir. Avrupa âlimleri ise uzun süre bunlardan nakillerde bulunmuş ve yararlanmışlardır. Hatta bazı İslam âlimlerinin kitapları, ortaçağdaki pek çok Avrupa üniversitelerinde sənayi erbabı insanların dayandığı kaynak olarak devam etmiştir. Bu kitapların bazısı da o üniversitelerde 17. asra kadar okutulmuştur.

Şayet bu kütüphanelerin kültürü; Bağdat'taki Beytü'l-Hikme ve Kahire'deki Daru'l-Hikme'den yayılmaya devam etmiş ve aydınlığı, İslam ülkelerini saran karanlık asırlarda da insanlara ışık tutup parlamasını sürdürmüş olsaydı; bugünlerde Batıların bize rehberlik ettikleri bu bilimsel kalkınmanın lideri, İslam ülkeleri olacaktı.

* Süreli Yayınlar

Muhammed, R. (1980). *Beytü'l-Hikmeti'l-Bağdadi ve Eseruhu fi'l-Hareketi'l-İlmiyye, Müerrihu'l-Arab D.*, XIV, Bağdat.

* Kitaplar

Ali, M.K. (1934). *el-İslam ve'l-Hadaretu'l-Arabiyye*, Kahire: Dâru'l-Kutub.

Ataullah, H. A. (trz.). *Beytü'l-Hikme fi Asri'l-Abasiyyîn*, Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî.

Barthold, W. (1973). *İslam Medeniyeti Tarihi*, (çev. Köprülü, F.), Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

el-Behiy, M. (1992). *İslam Düşüncesinin İlahi Yönü*, (çev. Hizmetli, S.), Ankara: Fecr Yayınları.

Demirci, M. (1996). *Beytü'l-Hikme*, İstanbul: İnsan Yayınları.

Ebu'l-Ferec. (1945). *Tarih*, (çev. Doğrul, Ö. R.), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Emeer Ali, S. (1916). *A Short History of the Saracens*, London: Thames and Hutson.

Emin, A. (1935). *Duha'l-İslam*, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-Arabiyye.

el-Hamevi, Y. (1936). *Mucem el-Udeba*, (thk. Rufa'i, A.F.), Kahire: Mektebetu'l-Halebî.

Hasan, İ. H. (1972). *et-Tarih el-İslami el-Amm*, Kahire: Mektebetu'n-Nahda.

Hitti, P. (1972). *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, (çev. Tuğ, S.), İstanbul: Boğaziçi Yayınları.

el-Hudari, M. (1970). *Tarih el-Umem el-İslamiyye*, Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyye.

İbn Asakir. (1324). *Tarih Dimaşk*, Dimaşk: el-Mektebetu't-Ticâriyye.

İbn Ebi Usaybi'e. (1882). *Uyun el-Enbâ*, Kahire: Mektebetu'l-Hayat.

İbn Miskeveyh. (1914). *Tecaribu'l-Umem*, Kahire: Dâru'l-Kutub.

İbn en-Nedim. (1988). *Fihrist*, (thk. Sezgin F.), Beyrut: Dâru'l-Mesîre.

İbn Haldun. (1968). *Kitabu'l-İber*, Beyrut: Dâru'l-Kitâb.

İbn Hallikan. (1969). *Vefeyatu'l-E'yan*, (thk. Abbas, İ.), Beyrut: Dâru's-Sadr.

Kehhale, Ö.R. (1957). *Mucemu'l-Müellifin*, Dimaşk: Dâru İhyâi't-Turâs.

Lando, R. (1977). *el-İslâm ve'l-Arab*, (çev. el-Ba'albaki, M.), Beyrut: Dâru't-Talî'a.

Makrizi. (1270). *Mevâzi'u'l-İtibar fi Zikri'l-Hitat ve'l-Asar*. Bulak: Matbatu Burak.

- Mazhar, C. (1969). *el-Hadare el-İslamiyye*, Kahire: Kitâbu'ş-Şarki'l-Avsat.
- Muncid. (1984). (Komisyon), Beyrut: Dâru'l-Maşrik.
- O'Leary, D.L. (1972). *el-Fikru'l-Arabi ve Merkezuhu fi't-Tarih*, (çev. el-Beytar İ.), Beyrut: Dâru't-Tali'a.
- Pinto, O. (1929). *Islamic Culture*, London: Thames and Hutson.
- Rufa'i, A.F. (1927). *Asru'l-Me'mun*, Kahire: Dâru'l-Kutub.
- (1971). *el-İnsan el-Arabi ve't-Tarih*, Dimaşk: el-Matbaatu't-Ticâriyye.
- Şelebi, A. (1966). *et-Tarih el-İslami ve'l-Hadare el-İslamiyye*, Kahire: Mektbetu'n-Nahda.
- Ülken, H.Z. (1935). *Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü*, İstanbul: Vakit Matbaası.
- Young, L. (1979). *el-Arab ve Avrubba*, (çev. Ezrak, M.), Beyrut: Dâru't-Tali'a.
- Zeydan, C. (1902). *Tarihu't-Temedduni'l-İslami*, Kahire: Matbaatu'l-Hilâl.
- (1967). *Tarih Adab el-Luğa el-Arabiyye*, Beyrut: Matbaatu'l-Hilâl.